

AZ ERDŐBÉNYEI KŐFARAGÓMESTERSÉG TÖRTÉNETE

FEHÉR JÓZSEF

„Ha valaki Erdőbényén egy fát elhajint, az vagy kádárt üt, vagy kőfaragót.”

(Erdőbényei szólásmondás)

A kőbányászat, kőfelhasználás több évszázados múltra tekint vissza Erdőbényén. A vulkáni tevékenység eredményeként létrejött, sokféle felhasználásra alkalmas kő természetileg adott volt az egész Tokaj-Hegyalján. A 18–19. századi, számunkra is hozzáférhető országleírások, geográfiai szótárak, összeírások a *sárospatakit*, a *mádit*, a *tályait*, az *olaszliszkait*, az *erdőbényeit* és a *bodrogkeresztúrit* említik, mint a legjelentősebb kőbányákat. *Debreceni Ember András* és *Marton János* krónikája¹ a 18. század második felében rendre megverseli ezeket. Leghíresebbnek s legrégebbinek a sárospatakit említi. Zemplén vármegye katonai leírása² az erdőbényeinek a pontos helyét is megjelöli: „Az út ... amelyik a helységből Tállyára visz, nagyon meredeken megy felfelé a Sokolya-Bánya hegy lábánál, majd egy mély völgyön keresztül a Csok és a Vár hegyek mellett halad el, azután a szőlőhegyek mellett halad el...” *Molnár András*: Tekintetes, nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása című munkájában³ Erdőbényéről azt találjuk, hogy „Szőlőhegyei sok és igen jó bortermők, ugyanazért első classisba számláltatnak. Bővelkedik borral és ahhoz alkalmaztatott jóféle pincékkel és jó kőbányával”. *Fényes Elek* Geográfiai szótárában⁴ többek között ezt írja Erdőbényéről: „...találtatik e határban a Várhegyen egy régi váromladék, és egy Margita nevű kised tó, a város erdejében malomkőbánya, országszerzte híres faragott kőbánya, kovakő bőven, és orvosi füvek a hegyeken nagy mennyiségben.”

A középkori polgári, világi és egyházi földesúri építkezéseknek látványos, értékes, ma már műemléknek, vagy műemlék jellegűnek becsült emlékei maradtak fenn a Hegyalján: várak és váromok, kastélyok, kúriák, templomok, hidak, boltozott kőkapuk, monumentális emlékoszlopok stb. Ezeknek kőanyaga jórészt a fent említett nagyobb kőbányákból került ki, de felhasználták az újhelyi, szerencsi, bodroghalászi, mezőzombori, monoki, szegi, tolcsvai, tokaji, tarcali stb. bányák anyagát is.

1 „Zemplén vármegyének kincstartó tárháza” – Két hegyaljai verses história a XVIII–XIX. századból. Sajtó alá rendezte: *János István*. Tokaj és Hegyalja X. Tokaj, 1993.

2 Zemplén vármegye katonai leírása (1780-as évek). Németből fordította *Barsi János*. B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Miskolc, 1990. 11.

3 *Molnár András*: Tekintetes, nemes, nemzeti Zemplén vármegye leírása. Közzé teszi: *Udvari István*. Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 68.

4 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. kötet, 306–307.

1. kép. Kőfalú lakóház és gazdasági épületek

A stratégiai fontosságú szerencsi, tokaji, pataki várak építéséhez helyi kőanyagot használtak. Ezeknél hadászati ismeretekkel és kitűnő szaktudással rendelkező mérnökök és építőmesterek dolgoztak – főként külföldiek: olaszok, franciák és németek.⁵

Erdőbényének a legrégebbi s legértékesebb kőfaragó emléke *római katolikus temploma*. A műemlék templom középkori eredetű gótikus tornyában értékes kőmunkákat őriz.⁶ A torony déli oldalán nylik a csúcsíves, pálcátagos keretelésű bejárati ajtó. Fölötte féloszlopos, timpanonos keretelésben reneszánsz címer: a legrégebbi, néven is nevezhető Erdőbényén dolgozott mester: *Joanes Schirmer* kőfaragó címere. Efölött négyzetes, kőkeretelésű ablak, két oldalán egy-egy közel azonos méretű, profilos keretelésű késő reneszánsz, latin feliratos kőtábla.

5 Lásd: *Détshy Mihály*: Sárospatak vára és urai 1526-tól 1616-ig. Rákóczi Múzeum Baráti Köre, Sárospatak, 1989.; *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Zrínyi, 1980.

6 Az erdőbényei műemlékek leírásához felhasználtuk: Borsod-Abaúj-Zemplén megye képes műemlékjegyzéke IV. kötet. Tokaj és vidéke. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1992.

Szövege:

(Készült) Mester Pál főbíróága alatt, tanácsstag: Pap Ambrus, (...) István. Társaik: Molnár János, Fejes Márton, Borbély(?) Sámuel, Varga Miklós, Novák István, Szabó Mátyás, Medve István, Huszin András, Vajda János, Nagy Tamás. Jegyző: Kaposi Miklós. Futkosó bíró: Arif(...) Demeter, Haznoki Miklós.

Készült Kaposfai Pál lelkészsége idején, nemesek: Pataki András, Kassai István, Czuri Ferenc, Miszti István, Bari Gergely. Jegyző-felügyelő: Bonházi István, (...) János. Társa: Csanálos Pál. Egyházfí: Kocsis Pál. Készítette: Schirmer János 1607-ben

Az erdőbényei kastélyok, kúriák közül az ún. *Budaházi–Fekete kúria* kiépítésénél találunk jelentős kőmunkákat: kosáríves, kőkeretes kaput, kőkeretes ablakokat, kőlapokkal borított falszegélyeket. A műemlék kúria 17. századi, 18–19. századi bővítésekkel és átalakításokkal. A *Szirmay-kastély* a 18. század második feléből való; építéséhez jelentős mennyiségű kőanyagot használtak mesteri kivitelezésben. Az 1786-ban épült copf stílusú *református templom*nak a padlóburkolata készült a helyben bányászott tufából.

A hegyaljai mezővárosokban mindenütt megtalálhatók a jellegzetes, boltozott *kőkapuk*. A Hegyalján vezetett keresztül a középkor, különösen a 16–17. században egy jelentős hadiút Erdély és a Felföld irányába Bocskai, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György és II. Rákóczi Ferenc idején. A kapuknak ezekben a századokban elsősorban védelmi szerepük volt (kapuerődök). A hegyaljai kőkapuk másik típusa a 18. századból való. A Rákóczi szabadságharc utáni évtizedek a szőlő- és borkultúra, a borkereskedelem révén jelentős gazdasági fellendülést hoztak. Az e korból származó kapuk – melyekkel szintén találkozhatunk Erdőbényén – gazdag részleteképzésűek; faragott kőoszlopok, kőívek alkotják szerkezetüket.⁷

A kőfelhasználás legszemléletesebb emlékei a tájképi jelentőségű *kőhidak*. A nemes vonalú, szép arányú hidak a hegyaljai kereskedelem és a gazdasági gyarapodás időszakában, a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben épültek. (Az építés pontos időpontját eddig nem sikerült megállapítani.) A Magyarországon meglévő csúcsíves kőhidak közül mindössze négyet ismerünk az országban, ebből hármat a Hegyalján: Szegilongon, Olaszliszván és Bodrogolaszi területén. Ezek közül is az olaszliszváni a legrégebb. Mindhárom csúcsíves híd egyazon kéz munkájának látszik.⁸

A 18. század végén, a 19. század elején a bécsi kormány és a magyar helytartótanács is szorgalmazta az ún. galíciai országút kiépítését, mely Pestről Gyöngyösön, Miskolcon, Szerencsen és Sátoraljaújhelyen vezetett tovább Galíciába. Építésének célja a kereskedelem elősegítése és a hadseregek mozgósításának biztosítása volt. A Zemplén megyei utak és hidak 1833. évi összeírásában ezek a hidak már mind szerepelnek (a Hegyalján összesen 9). Az erdőbényeiről ezt írja *Gáll Imre*⁹: „A Miskolcra Szerencsen át Sátoraljaújhelyre és Galíciába vezető országút régi nyomvonalán a 8+200 szelvényben, Erdőbénye vasúti megállóhely és a tőle keletre levő sorompó között háromnyílású boltozott híd áll. A híd faragott kő boltozatainak nyílása egységesen 3,30 m (1 és 3/4 öl), homlokfalai is faragott kőből vannak rakva, vízszintes sorokban. A híd szélessége a

⁷ *László Tamás*: Tokaj-hegyaljai kapuk. Tokaj-hegyaljai Kalendárium 1990. B.-A.-Z. Megyei Közművelődési Módszertani Központ, Miskolc, 1989. 173–175.

⁸ A hidak leírását összefoglalóan lásd: *Gáll Imre*: Régi magyar hidak. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1970.

⁹ *Gáll* i. m. 75–76.

2. kép. Utcakép kőkerítéssel

3. kép. Pincék

4. kép. Faragott kapuoszlop

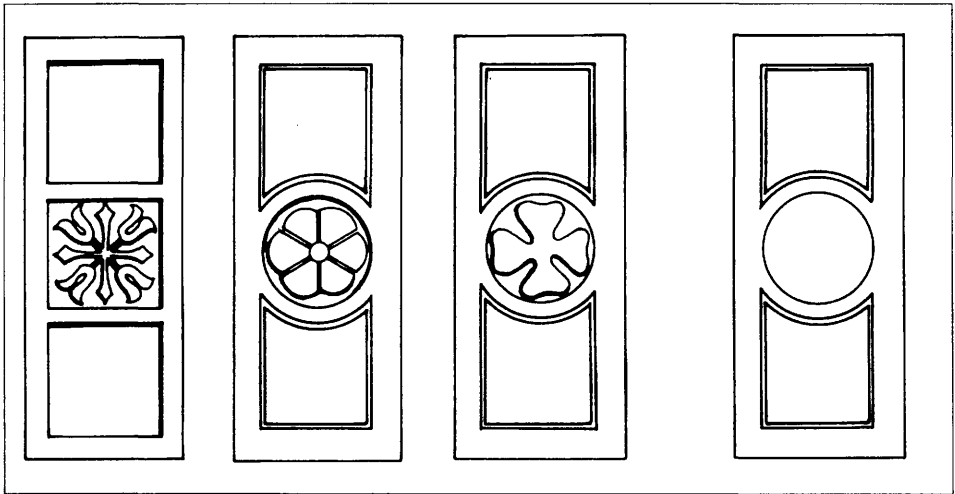

5. kép. Lépcső korlátja

mellvédfalakkal együtt 10,20 m, teljes hossza 22 m. A mellvédfalak magassága a hídpálya fölött 1,10 m, felső éleinek vonala egyenes és vízszintes. A vízfolyás felőli északi oldalon a híd homlokfalát a két mederpillér háromszög alakú toldata tagolja, az ellenkező oldalon a homlokfal sík. A pillértoldatokon fedkövek vannak, mint ahogy a mellvédfalakat is bizonyára fedkövek takarhatták valamikor.

A híd északi homlokfalán a köveket az idő szürke patinával vonta be. A falazatok jó állapotban vannak, csupán a kelet felőli mederpillért mosta alá a patak. De a buja növényzet már itt-ott kiüt a falakon. A Holt-pataknak nevezett vízfolyás, más néven Malomárok, kis víznél csak a keleti nyílás alatt folyik, ilyenkor a másik két nyílás alá be lehet menni – illetve bújni, – mert a patakmeder oly mértékben feliszapolódott, hogy a boltvállak el vannak temetve. A híd építésének története felderítetlen. Támpontul vehető azonban, hogy az 1833. évben készült Zemplén megyei hídösszeírásban a híd háromnyílású kőhídként van felvéve. (Pons lapideus as tres apperturas singula= 3° in latitudine, 5 org. longus exstructus habetur...)”

Az eddig ismertetett emlékek – várak, templomok, kastélyok, hidak – építésének közös jellemzője, hogy építésük pontos idejét nem, vagy csak hozzávetőlegesen tudjuk, valamint az, hogy a kőfaragómesterek kilétét – egy-egy kivételével – nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy a királyi, főúri, egyházi építkezésekhez külföldi mestereket hívtak meg olyan területekről, ahol már évszázados hagyománya volt a kőépítkezésnek: elsősorban Észak-Itáliából, Franciaországból és az osztrák birodalom tartományaiból.

6. kép. Kapuoszlopok faragott díszei

A kőbányák intenzívebb és szélesebb körű használata a 19. század elejére következik el. Ekkortól üzemelnek a nagyobb kőfejtők; a hegyaljai mezővárosok közül a 19. század közepére a sárospataki mellett kiemelkedik Erdőbénye, mint táji-regionális kőfaragóközpont.

A 19. század első harmadából is megmaradt két nevezetes kőemlékünk. Erdőbénye határában, az ún. Kolera dűlőben, a későbbi legnagyobb fehérkőbányától nem messze áll az 1831-es kolerajárvány szomorú emlékezetét őrző *koleraoszlop*. Felirata

A
COLERA
GYÁSZ EMLÉKÉRE
MELLY
1831^K ESZ: BEN
JUL: 6-TÓL 12^K SEPRIG
E=BÉNYE
VÁROSSÁBÓL
203
HALANDOKAT TETT
ÁLDOZATTYÁVÁ.

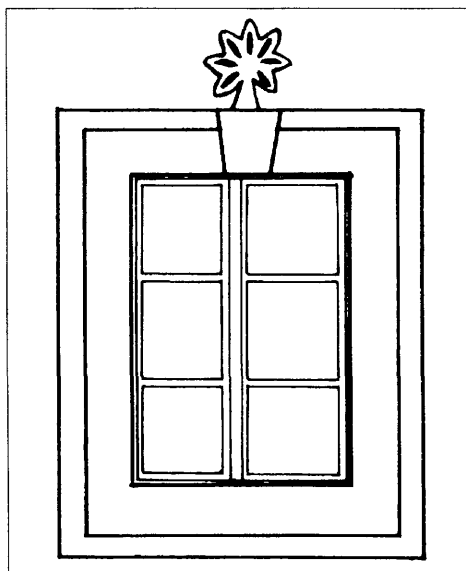
A monumentális, rusztikus oszlopot kétségtelenül a közeli bánya kőéből faragták; sajnos, az emlékmű homloklapján lévő faragott címer olyan sérült, kopott, töredezett, hogy nem ismerhetünk rá sem a (mester) kőfaragójegyére, sem a település címerére. A feliratozás betűtípusaiból, helyesírásából következtetve azonban arra gondolhatunk, hogy helyi kőfaragó(k) alkotása ez.

A magunk részéről erdőbényei kőfaragómestert gondolunk *Kazinczy Ferenc széphalmi síremlékoszlopa* mögött is. A magyar nyelvújítás vezéralakja is az 1831. évi kolerajárványnak esett áldozatul, s felesége a síremléket az író halála utáni közeli években állíttatta; a homályos utalásokból kiolvashatóan szerencsi kőből, erdőbényei kőfaragóval. A széphalmi emlékcarnok építésénél is dolgozhattak erdőbényei kőfaragók és

használhattak erdőbényei bányából való követ, hiszen – ahogyan *Kováts Dániel* idézi:¹⁰ „A föld- és kézművesmunkákat Denk újhelyi építőmester, a kőfaragómunkákat Szelezcky kőfaragómester végezte.” A Szelezcky név lengyel eredetet sejtet, azonban ekkor már – az anyakönyvek tanúsága szerint – Erdőbényén honos a család, melynek egyik tagja, Szelezcky János a 20. század 20-as, 30-as éveinek ismert, önálló mesterembere. (Megemlítjük itt, hogy a prűgyi Móricz Zsigmond emléktáblát is Szelezcky János erdőbényei kőfaragómester készítette 1957-ben.¹¹)

A 19. század közepétől már pontos adatolással követhetjük végig az erdőbényei kőfaragó mesterséget. A községi római katolikus plébánia anyakönyvei az 1840-es évek elejétől vannak meg a plébánián, illetve ezek másolatai a sátoralja-újhelyi Zempléni Levéltárban. Adatgyűjtésünkhöz, illetve azok elemzéséhez az utóbbiakat használtuk az 1985-ös évvel bezárólag. Hogy miért éppen a római katolikus felekezeti anyakönyveket vizsgáltuk, az elfeltevésünket igazolta: a kőmunkákkal foglalkozók szinte kivétel nélkül római katolikusok voltak; római katolikus vallású vidékekről, országokból kerültek ide az első mesterek: Olaszországból, Cseh- és Morvaországból, a Felvidék vármegyéből; a helyiek pedig, a szegényebb társadalmi rétegekből kikerülők, szintén római katolikusok voltak; reformátust csak később, s csak elvétve találunk. Az anyakönyvek sok adatot tartalmaznak a kőfaragómesterséggel kapcsolatban: a mesterek nevééről, származásáról, családi állapotukról, életkorukról, vagyoni helyzetükről, idekerülésük körülményeiről tájékoztatnak bennünket.

A születési anyakönyvek a szülőkre vonatkozó „Rendjük és állapotjuk” rovatába az 1840-es évek legelején még csak a „nemes” és „közrendű” állapotokat különböztetik el; 1846 az első év, amikor ezek helyett pontosabb foglalkozásmegjelölést is adnak. Előbb, és sokszor csak az általános „mesterember” megjelölést használják; a későbbiek során azonban mind sűrűbben rögzítik az Erdőbényére s annak mezővárosi státusára jellemző, s paraszt-polgári társadalmára utaló foglalkozásokat, mesterségeket: bodnár, kőműves, tímár, kovács, varga, csizmadia stb. Ezekből az adatokból már az első két évtized adatait áttekintve is kiderül, hogy a mesteremberek közül lengyel, galíciai területekről való, valamint Sáros, Liptó és Abaúj vármegyeiek s Kassa környékiek vannak a legtöbben. Az előbb felsorolt mesterségek mellett az ács, asztalos, molnár, gubás, kalapmesterek száma szembetűnő. Ha ezekhez viszonyítjuk az előforduló kőfaragómeste-

7. kép. Ablak faragott kőkerete

¹⁰ *Kováts Dániel*: A széphalmi Kazinczy-emlékhely kiépülésének történetéből. Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 1995. 369–388.

¹¹ *Tassonyi András*: A Móricz család Prűgyön. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 18. (1980). 52.

HÁZASULTAK

A házassultak							
Folyó szám	Az esketés éve és napja	neve és állása ugyszintén a szülőké	születés- és lak- helyük, házszám	vallásuk	koruk	Állapotuk	
						nőtlen vagy hajadon	özvegy
1	1893. Január 21.	Skodik Cirill kőfaragó, akinek szülei: Szepreni és Borzalma Arany Borbála, Arany Károly Gaal (akinek anyja)	Skodik, Borzalma (in Szepreni) Erdőbényén Erdőbényén	Rk.	26 év 22 év	Nőtlen Haj.	(

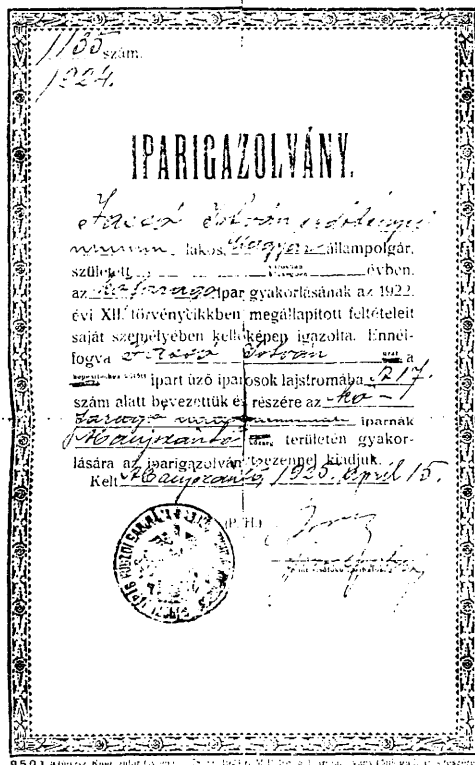
8. kép. Skodik Cirill házassági anyakönyvi bejegyzése (1893)

rek számát, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a kőfaragók az egyéb iparos mesterekből képest jóval ritkább előfordulásúak. Ez természetesen azt jelenti, hogy a mesterség még csak kifejlődőben volt ekkor, s nem volt domináns Erdőbényén. Ugyanakkor joggal gondolhatjuk, hogy a jóval sűrűbben előforduló „kőművesmester” több esetben kőfaragót is takar(hat).¹²

A halotti anyakönyvekből az első egyértelmű adatunk, hogy 1848. február 10-én meghalt bizonyos *Pink Lukács* római katolikus, 50 éves nőtlen kőfaragólegény, kinek „születési helye nem tudatik”, tehát még nem itt született. A második pontos adatunk szerint 1870. december 10-én meghalt *Bodnár Mihály* özvegy állapotú, a lizskai (értsd: Olaszliszkával határos területen, de Erdőbényéhez tartozó) bányában dolgozó napszamos 58 éves korában, hideglázban. Adatunk igazolja a bevezetőben idézett forrásainknak a bányákra vonatkozó helyes közléseit.

Az anyakönyvek tanúsága szerint az 1870-es években szaporodik fel a kőfaragómesterek száma, „nő fel” a többi iparosmesterség arányaihoz. 1872. október 27-én találjuk bejegyezve *Osztrovics János* kőfaragót, aki ugyan már Erdőbényén született, de neve szintén máshonnan betelepülőt mutat. 1875. február 18-án keresztelték *Pezzano Antal* kőfaragó és Vavrek Veronika fiát. A mester Olaszországból származott, s 37 éves korában tüdővészben halt meg. Felesége családneve régi helyi folytonosságú. A legtöbb kőfaragó és kőműves mester azonban Csehországból települt Erdőbényére. Egy példával: „1875. november 22-én házasodott *Kubik Mátyás* kőműves, 48 éves özvegyember, aki származás és lakhely szerint Warow helységéből, Csehországból való, feleségül vette Kohut(ova) Annát, aki 35 éves hajadon, származása szerint Botrohowból, Csehországból való.” Megjegyzendő itt, mint előbb is: a kőművesség magában foglalhatta a kőfaragást, azaz a kezdeti időszakban a kőfaragókat mint kőműveseket alkalmazták-foglalkoztatták, a két szakma nem különült el egymástól, a kőfaragótudás művészi igényessége még nem nyert teret. Az 1876. február 7-én kelt bejegyzés alapján *Karmazsin Gusztó* vendégkőműves alakja mögött is kőfaragót gyanítunk; ő Brünnben született. A cseh- és morva-földről származó kőfaragók mellett az olaszok vannak legtöbben. 1879.

¹² Vö. Néprajzi Lexikon 3. kötet „kőfaragó” címszava és Magyar Néprajz III., Kézművesség című kötet: Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás.

9. kép. Jassó István iparigazolványa (1925)

május 23-án meghaltak „Ádám és János kettős gyermekek” (azaz ikrek), *Donodei János* kőfaragó és *Dominia Mária* fiai; a szülők Olaszországból származtak Erdőbényére.

Az 1870-es 80-as években feltűnnek a már erdőbényei születésű kőfaragók, családok, dinasztiaiak. 1880. szeptember 28-án *Osztrovics József*, 1888-ban *Osztrovics János* kőfaragó kötött házasságot, míg 1889-ben fia született *Osztrovics István* kőfaragónak. A család maradandó emlékét őrzi egy műves útmenti kőkereszt a tolcsvai-erdőbényei határban:

Isten dicsőségére
Osztrovics József
 kőfaragó mester
 és munkásai által
 emeltetett
 1890

Ezekben az években szaporodik a számuk a helyi születésűeknek, akiknek leszarmazottai majd tovább is viszik a mesterséget: a JASSÓ família, mely Hollóházáról származott ide, a *Filler*, *A Király*, *Balázs*, *Kassai*, *Horváth*, *Gaal-Gál* és *Csolkovic*s családok.

10. kép. Jassó István arcképe
(1930-as évek)

1893. január 31-én kötött házasságot Erdőbényén a kőfaragásnak a századforduló körüli „virágkorában” legnevesebb, s máig legemlékezetesebb mestere, *Skodik Cirill*. Szülei *Skodik Havel* és *Stepanik Orsolya*; született Morvaországban, Modraban.
Házasságkötésekor 26 éves volt, nőtlen, római katolikus vallású, aki helyi lányt vett feleségül, a 22 éves *Azari Borbálát*. Tudása, felkészültsége, képzettsége legalább három nemzedék kőfaragóinak határozta meg mesterségbeli tudását. A község temetőjében ma is rendben tartott síremlékén ez áll:

SKODIK CYRILL kőfaragó mester
1867–1937
és családja emlékének
hálás kegyelettel
a munkatársak

(*Skodik Cirill* lakóháza a korabeli Erdőbényén a 198. szám alatt volt; érdemes lenne a helyi hagyományokat ébren tartóknak azonosítani.)

Olaszországból származott *Martin Ágoston* kőfaragó (születési helye: Casta-

lovacze, másutt Kasztely de Vasszónak bejegyezve, szülei: *Martin Anasztáz* és *Hassuk Antónia*). Ő szintén itt házasodott meg, *Mátyási Ilont* vette feleségül.

Az 1890-es évekig a kőfaragómesterek el tudták látni a kőfaragás szinte összes munkafolyamatát a fejtéstől a végső kidolgozásig. A 90-es években (a nagyobb gazdasági fellendüléssel, az építkezésekkel, útépitésekkel, s talán a millenniumra való felkészüléssel is összefüggésben) megjelennek a mesterek segítői, egy-egy rész munkafolyamat átvállalói is: kőfejtő és kőfaragó munkások, kőbánya napszámosok, kőbánya fuvarosok, akik részben *Sáros*, *Szepes*, *Liptó* megyeiek és galíciaiak, s egyre nagyobb számban erdőbényeiek, helyiek. A kőfaragás folyamatával összefüggő munkák végzői életkoruk szerint húszas és harmincas éveikben járnak. Ez is alátámasztja e tanulmány egyéb helyein tett megállapítást, hogy e munkához jó fizikai erőnlét volt szükséges.

A kőfaragó iparág és mesterség igazi nagy léptéket akkor vált, amikor – mint kőbányabérő, majd tulajdonos – megjelenik Erdőbényén a *Beck* család, s nagy, az akkori északkeleti Felvidékre kiterjedő vállalkozásába bekapcsolja az itteni kőbányákat.

Beck Sámuel erdőbényei lakos, kőbánya és kőfaragó üzlettulajdonos 1889. január 29-én kéri kőbányászati vállalkozását felvenni a kereskedelmi egyéni cégek jegyzékébe a sátorlajújhelyi királyi törvényszéknél. Mind mennyiségére, mind minőségére nézve fénykora a következő 21 év az erdőbényei kőfaragásnak (*Beck Sámuel* 1909. május 23-án halt meg). A bányavállalat főüzlete és a fő termelő tevékenység Erdőbényén volt, a

11. kép. Rác Andor kőfaragó, 1996.

fiókvállalatokat tartottak fenn Kiskirván, Kiskövesden, Debrecenben és Técsőn. Részen ezeken a helyeken is folyt kőkitermelés, de inkább a bényei kő értékesítése folyt.

A zsidó tulajdonos kitűnően szervezte vállalkozását. Az 1890-es évektől alkalmazta *Kögel Márkus*z *Ábrahám* munkafelügyelőt, a helyiek máig legendás „Kögl bácsi-ját”, aki művelt, sokoldalúan képzett szakember volt. Az erdőbényei zsidó temető síremlékei döntő részben az ő szépen faragott héber betűit, feliratait őrzik. A gácsországi (galfciai) Musina helységben született 1864-ben.

De a munkalehetőség és a vállalkozás felfutása más területekről is vonz szakembereket. A későbbi évtizedekben jó névre szert tevő és önálló vállalkozásba kezdő *Langmár József* is ebben az időben költözik Erdőbényére Székesfehérvárról. De jönnek Budapestről (pl. *Müller Henrik Károly* és *Heinrich Nándor* 1899-ben, *Szűcs János* 1900-ban, *Keszler János* 1902-ben) és Bécsből is: *Brainer József* 1898-ban. Ahogy szaporodnak a munkák és munkások, feltűnnek az alkalmazottak között a főként zsidó munkairányítók: *Weinstock József* kőbánya üzletvezető, *Weinstock Izidor* kőbányai könyvvezető, *Lieber Márton* kőbánya felügyelő. Ők már nem a szűkebb rokonságból, hanem a Bihar megyei Margitáról származtak ide.

A századfordulón az anyakönyvek tanúsága szerint a kézművesek-iparosok közül a legnagyobb számban a kőmunkások vannak (többen, mint az „ősi”-nek számító kádárok). A foglalkozás rovatba csak „földművelési napszámos” van több bejegyezve. A helyiek közül kevés a mester; a szakma titkait, fortélyait még csak tanulgatják. Jobbára kőfejtők, s a munkák felszaporodásával idénymunkások, napszámosok. A későbbi – két világháború közötti – időszak önálló vállalkozói, mesterei azonban majd közülük kerülnek ki.

1910-ben fuzionál a Beck és Spitzer bánya: *Spitzer Jónás*, aki addig kisbirtokos, gazdálkodó volt, már korábban feleségül vette Beck Sámuel lányát, Beck Linát. (Megjegyzendő itt, hogy a Beck család nem a kőbányászat miatt vándorolt be Erdőbényére, hiszen a századforduló táján asszonylányuk már itt született. Hogy vállalkozásuk előtt mivel foglalkoztak, arra nem találtunk utalást.) 1910-től Beck–Spitzer cég a vállalkozás neve. Beck Sámuel jó mecénása is volt a községnek. Erdőbényén 1902. október 12-én avatták fel Kossuth Lajos mellszobrát, melyet a helyi Beck-bányában fejtett kőből faragtak Bianco del Ciprian és Skodik Cirill kőszobrászok az itteni mesteremberek közreműködésével.¹³ A szoborállítás költségeit Beck Sámuel kőbányatulajdonos ajánlotta fel. A Zemplén 1902. október 12-i száma így ad hírt a szoborállításról:

Erdőbénye ünnepe: Ma leplezték le impozáns ünnepségek között az első zempléni megyei Kossuth-szobrot Erdőbényén. A fényes, minden ízében nagy ünnepségen *Kossuth Ferenc* is megjelent, hogy jelenlétével még ragyogóbbá tegye azt az ünnepnapot, amelyen Kossuth Lajos erdőbényei mellszobrát leleplezték és átadták a hálás utókor mindig élő kegyeletének, mely Kossuth Lajost elévülhetetlen érdemeiért a nemzet féltésének közé avatta. Minden ízében magasztos volt az ünnepség és az egész Zemplén megye, sőt mondhatjuk az ország figyelme fordult a kicsiny mezőváros felé, mely ilyen méltó módon róttá le kegyelet-adóját az egykori gubernátor és nagy hazafi emléke iránt. Kossuth fenséges eszméinek szelleme töltötte bé a szíveket, emelte fel az érzések magasabb régióiba s a rossz idő dacára is fényessé, arany színekben ragyogóvá tette Erdőbénye hazafias polgárságának így örök időkre megörökített hódolatát. A fényes ünnepség Sátoraljaújhelyben folyt le, amennyiben az ünnepségre utazó Kossuth Ferenc először Sátoraljaújhely vendége volt... A beláthatatlan kocsisort Erdőbénye határában a helyi dalárda fogadta. A város közepén a kocsik megálltak, az érkező vidéki közönség és a már jelenlevő 3000 főnyi közönség az erdőbényei ev. ref. templomba ment az ünnepélyes hálaadó istentiszteletre.

A leleplezés: Zuhogó esőben vonult ki a közönség a fehér lepellel letakart szoborhoz. Szűcs Gyula megnyitó beszédének elhangzása után a szobor előtt dr. Buza Barna beszélt, kinek szavai alatt lehullott a lepel. Utána dr. Ballagi Géza, a liszka–tolcsvai kerület képviselője beszélt, buzdítva, kérve, hogy a kegyelet édes érzése a nagy idők ezen nagy alakja iránt sohase haljon ki a szívekből. Majd Kossuth Ferenc lépett a pódiumra, aki Erdőbénye hazafias polgárságának igaz köszönetét fejezte ki nemes elhatározásuk és áldozatkészségükért. Bakoss Elek ügyvédjelölt szavata és idb. Bajusz József hatásos alkalmi versének elszavalása után az erdőbényei ref. tanító, Szily József átadta a szobrot Erdőbénye város főbírájának, Szilágyi Józsefnek, ki a szobrot átvette s ígéretet tett, hogy gondozni fogja. Ezután Szűcs Aranka a város polgársága nevében koszorút tett a szobor talapzatára. Koszorút helyezett le azonkívül Buza Barna a „Függetlenségi Kör” nevében.

Epilógus: A szobor leleplezésre Erdőbényére rándult közönség is a délutáni és esteli vonatokkal tért vissza s a csendes kis mezőváros ismét visszanyerte régi, hétköznapias képét.

Ezzel a lélekemelő, meghatóan szép szobor-leleplezési ünnep véget ért, de e nap emléke Kossuth Lajos szobrában megörökítve az idők sokaságán keresztül ott marad.

Az első kőfaragó, aki önállósítja magát a Beck–Spitzer bányából, az *Filler János* 1914-ben. Egy segédje is van már 1917-ben, *Previdzsa István*. Az önállósodási folyamatot az teszi lehetővé, hogy Beck Sámuel halála után a vő, Spitzer Jónás már nem ért annyira a szakmához, kereskedéshez, mint apósa. Ugyanakkor a századforduló körüli nagyszámú megrendeléseknek is vége, az egyedi megrendelések nem igényelnek iparszerű üzemet. Filler János mellé a 20-as években sorakoznak fel más önálló kőfaragó iparosok: *Horváth Jenő*, *Pisla József*, *Jassó István*, *Gaál János*, *Szelezcki János*, a 30-as években: *Király József*, *Ráczy András*, a 40-es években: *Trestyánszki Sándor*. Jassó Istvánnak már Erdőbényén kívül Abaújszántóra, Olaszliszckára, később Rakamazra is szőlt az iparigazolványa. Az önállósodással megindult a versengés a kőfaragómesterek között. Ennek olyan levéltári dokumentumait találhatjuk, mint a „Horváth Jenő szobrász és kőfaragó mint felperes kontra Jassó István kőfaragó és szobrász mint alperes” periratanyag.¹⁴

¹³ *Ádámfy Jenő*: A világ Kossuth-szobrai. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1982. 61.

¹⁴ Zemplén Levéltára, Sátoraljaújhelyi Törvényszéki iratok 1859/1925.

Tárgy: Szerzői jog bitorlása

Tekintetes kir. Törvényszék!

1923. évi március hó elején HERNÁDSZENTANDRÁS község képviselőtestülete a „Hősök” emlékét megőrköfteni óhajtván, felhívtak engem, hogy a Hősök emlékére alkalmas szoborművet mintázzak és annak alapján meg is bíztak engem a szobormű elkészítésével és felállításával, amelyet 1923. év tavaszán és nyár elején elkészíttem és a szoborművet kifaragván, felállítottam.

Azon szobormű, melyet ekként a pályázatnak megfelelően megterveztem, elkészítettem és felállítottam, saját műalkotásom volt, amely az A./ alatt csatolt kivitelben oly képzőművészeti alkotás, amely a szerzői jog védelméről szóló 1884. évi XVI. t. c. 60.§-a értelmében jogi védelemben részesül.

Mégis megtörtént, hogy 1924. évben ZSUJTA község szintén pályázatot hirdetett ily Hősök emlékoszlopnak felállítására, és ekkor legnagyobb meglepetésemre az általam Hernádszentandrás községben felállított, általam tervezett emlékoszloppal minden legkisebb részében, méreteiben, mintázatában és kivitelében teljesen azonos emlékoszlopot állított fel Jassó István erdőbényei lakos kőfaragó szobrász, aki ennél fogva az 1884. évi XVI. t. c. 61. szakasza szerint a szerzői jog bitorlását követte el.

De Jassó István még ezzel sem elégedett meg, hanem amikor 1925. év második felében TAKTASZADA község előjárósága a világháborúban elesett hősei emlékét a község terén felállítandó emlékoszloppal megjelölni kívánta, ismét az általam elkészített szobormű lemásolásával a pályázatot megfojlymodta és a szobornak ily módon leendő elkészítésére vállalkozott.

Mínt hogy Jassó István ezen kettős eljárása a szerzői jog bitorlásának tényálladékát teljesen kimeríti, esedezem B./ alatt igazolt ügyvédem által:

Méltóztassék jelen keresetlevelem folytán alperest a perfelvételre megidézteni és annak utána ítéletileg kimondani, hogy alperes a szerzői jogomat a „Hősök” emlékére tervezett és felállított szobormű utánképzésével szándékosan kétízben bitorolta, ennek folytán ezen két szobormű elkoboztatik, illetve amennyiben a Taktaszadán felállítandó szobormű még fel nem állítatott, annak felállításától alperes eltiltatik, a szobormű alkotórészei elkoboztatnak, alperes a törvény és rendeletek értelmében példásan megbüntettessék és tartozzék 20.000.000- korona káromat, ennek a mai naptól járó havi 1 1/2% kamatait és összes perköltségeimet megfizetni.

A pertárgy értéke 60.000.000-korona.

Tisztelettel:
Horváth Jenő

Tekintetes kir. Törvényszék!

Horváth Jenő által ellenem P. 1859/925. szám alatt indított perben
előkészítő iratom

következő:

Elsősorban is elhárítom magamtól a felperes megtisztelő jelzését. Nem vagyok szobrász, hanem egyszerű kőfaragó iparos ember. De éppígy nem szobrász felperesem sem, és egész bátran elhagyhatja neve mellett ezt a megjelölést. Ő is csak hozzám hasonló kőfaragó iparos ember, aki négy elemi iskolát végzett.

Ezek előrebocsátása után elismerem azt, hogy, mint arról meggyőződtem, a felperes által Hernádszentandrás községben felállított emlékoszlop nagyjából ugyanolyan, amelyet én Zsujta községben felállítottam. Vannak ugyan rajta lényegesebb eltérések is.

Tagadom azonban, hogy ezt az emlékoszlopot (és nem szoborművet) a felpereséről mintáztam volna, tagadom, hogy ezt felperes tervezte volna és tagadom, hogy ez oly műalkotás volna, amely a törvény védelmében részesül.

A tényállás ugyanis az, hogy ennek a szobornak a mintáját én egy Kiss nevű budapesti szobrász embertől kaptam, aki lent járt egy ízben Erdőbényén, felkeresett engem is (és valószínűleg felkereste a felperest is), és nekem vagy öt darab ilyen fajta tervrajzot adott emlékoszlopok felállításához. Ezekből használtam én fel egyet. Ilyen tervrajzok egyébként százával vannak a mintakönyvben, amelyeket bárki felhasználhat. Tud erről Bíró Dániel erdőbényei lakos is, aki kihallgatni kérek.

Ami magát a kereset törvényes alapját illeti, a felperes rosszul hivatkozik az 1884. évi 16. t. cikkekre, mert ennek 66.§-a a képző- és iparművészet alkotásait kiveszi e törvény rendelkezései alól. Kiterjesztette azonban a szerzői jog védelmét ezekre a műalkotásokra is az 1921. évi 54. t. cikk. A jelen jogi helyzet az, hogy az iparművészet, vagy képzőművészet alkotásai, tehát az emlékoszlopok is védelemben részesülnek, amennyiben t. i. azok *műalkotások*, vagyis művészi értékűek.

Ezek figyelembevételével tehát elutasítandó a kereset azért is, mert egyrészt a kérdéses emlékoszlopnak művészi értéke nincsen, ez nem műalkotás, másrészt azért, mert ezt az emlékoszlopot nem a felperes tervezte.

Egy újabban kiadott miniszteri rendelet szerint a községek, ha háborús emlékoszlopot akarnak felállítani, tartoznak az emlékoszlopot a Belügyminiszterhez felterjeszteni. A felállítást csak akkor engedélyezik, ha

a bemutatott rajz művészi értékű. A most szóban forgó emlékoszlopot Taktaszadán is el akarván készíteni, a Belügyminiszter nem engedélyezte a felállítást azért, mert a tervezet nem művészi értékű. Bizonyítható ez a szerencsi főszolgabíróság 6373/925. sz. irataival.

Kérem egyúttal szakértők meghallgatását arra nézve, hogy ez az emlékoszlop nem nevezhető művészi értéknek.

Bár ezek szerint az oszlop műalkotásnak nem is nevezhető, állítom továbbá azt is, hogy a felperes, aki szobrásznak titulálja magát, még ennek a tervrajznak az elkészítésére is teljesen képtelen, s ez már ezért sem lehet az ő alkotása. Ám vesse alá magát a felperes egy szakértői bizottság alkotásának, és állítom, hogy még csak hozzá sem tud kezdeni egy ilyen rajz elkészítéséhez. Kérem a bizonyítást ebben az irányban is elrendelni.

Bizonyítani tudom végül, hogy a felperes egyszerűbb rajzokat is pénzért csináltatott másokkal. Tanú erre Mohácsi József, akinek lakhelyét a szóbeli tárgyaláson bejelentem.

Tisztelettel:

Jassó István

A bírósági végzés: A bíróság megállapítja, hogy a felperes a keresettől elállott, s ugyanőt arra kötelezi, hogy az alperesnek 4.295.000./négymillió-kettőszázkilencvenötezer-/k. perkölséget 8 nap alatt fizessen meg.

(Megjegyezzük, hogy Horváth Jenő is „bevándorolt” mester Erdőbényére: 1880-ban született Keszthelyen, a háború után Erdőbényén önállósította magát, 1926-ban Kanadába vándorolt, ahonnan 1937-ben tért haza. Megvált a kőfaragástól, utána kisbirtokos, szőlőtermelő lett.¹⁵)

Jassó István kőfaragó iparosmester személye a példa arra, hogy az önálló kőfaragó mesterek a község társadalmi hierarchiájának a csúcán helyezkedtek el, tekintélyük volt, jól kerestek. Jassó István az Ipartestület elnöke volt, később a Hangya Szövetkezet ügyvezető igazgatója, a szövetkezet tokaj–hegyaljai felvásárlója, terménykereskedő, aki hordófelvásárlással is foglalkozott.

A munkáért, megrendelésekért folyó versengésnek azonban nemcsak bírósági színterei, peres iratai voltak, hanem a hétköznapi színtereken, az utcákon is folyt. Erről szól a következő anekdota: „A kőfaragó mesterek – valamelyik közös munka után – betértek még a falu kocsmájába, leöblíteni a kőfaragás porát. Velük volt Pisla József, Király József, Jassó István, meg az öreg Filler is. Közülük Pisla indult el legkorábban haza. Útközben találkozott egy emberrel, aki éppen tőle kérdezősködött: nem tudja-e, merre lakik Filler kőfaragó mester, mert egy munkát éppen tőle akar megrendelni. – Hej, az öreg Filler? Hiszen az már régen meghalt! Együtt temettük. Jöjjön hozzám, én is kőfaragó vagyok!” – így a történet.

Spitzer Jónás 1928-ban még bejelenti ugyan a sátoraljaújhelyi Királyi Törvényszék cégbíróságának, hogy kőbányáját és kőfaragó cégét továbbra is fenntartani kívánja, de a bánya termelése a 30-as évek közepére a minimumra csökken, és ezzel gyakorlatilag meg is szűnik. A Spitzer család kisbirtokos, gazdálkodó lesz a 30-as években. Bányáját, házát, szerszámait később Király József vásárolta meg, övé lett a Beck–Spitzer-, a Dongó- és a Gyilkoskerti bánya is. A kisebb megrendeléseket ezután már az egyéni vállalkozó iparosok elégítik ki, 1–2 fő segéddel dolgozva műhelyükben.

1928-ban indul meg a HUBERTUS KŐBÁNYA ÉS ÚTÉPÍTÉSI RT nagy vállalkozása. *Csíkvári Antal* monográfiája¹⁶ így ismerteti a céget: A Hubertus Kőbánya és Útépítési Rt., Erdőbénye, 1928-ban alakult, 1929-ben szerelték fel modern gépekkel. A bánya 25–30 holdon terül el, amely részben bérelt, részben saját tulajdon. Kizárólag útépítési követ termelnek. Saját villanyteleppel, 5 kilométeres iparvágánnyal felszerelt. Átlagban 450–500 munkást foglalkoztatnak. A vállalat központi irodája Nyíregyházán

¹⁵ Vármegyei Szociográfiák XI. Zemplén Vármegye. Szerkesztette *Csíkvári Antal*. Bp., 1940. Személyi Adattár 86.

¹⁶ *Csíkvári* i. m. 89.

van, ügyvezető igazgatója lovag Kollmann Árpád ny. őrnagy; üzemvezető: Fényes László.

Itt már nincs szükség kőfaragókra. Ebben a bányában ún. vaskövet, fekete követ, andezitet bányásztak, amit jobbára robbantással termeltek ki. A kőfaragás és a kőbányászat két külön tevékenység lett: az előbbi mint kismesterség élt tovább, az utóbbi iparszerű munkafolyamatokat, szervezettséget igényelt, kevesebb szaktudást, s jóval több embert foglalkoztatott.

Míg a századfordulón a kőfaragás, a 20-as évek végétől a Hubertus bánya határozta meg a falu életét. Más a foglalkozások terminológiája is: a bányában kőbánya munkások, bányászok, kővágók stb. dolgoznak, s munkafelügyelő irányítja a termelést.

Még egy felvirágzása van a kőfaragó mesterségnek: 1938 után, a Felvidék és Észak-Erdély visszatérével nagyarányú felújítási munkák indulnak meg az eddig mostoha sorsú műemlékeknél: a kassai dómnál, a borsi Rákóczi-kastélynál, Nagyváradon és a budapesti Országháznál. (Ezekről a tanulmány más helyein részletesebben szólnunk.)

Rendelkezésünkre áll egy szinte teljes névsor 1945-ből az Erdőbényén kőfaragással, kőbányászattal foglalkozó mesterekről, illetve szakmunkásokról. A szovjet hadsereg ugyanis előszeretettel vette igénybe robotmunkában a kőmunkához értő embereket a szovjet hősi emlékművek építéséhez. Az erdőbényeiek valószínűleg több helyen is dolgoztak 1945 tavaszán–nyarán főleg a zempléni városokban ezeknél a munkáknál. A zempléni alispán a következőképpen rendelkezik az erdőbényeiek részvételéről:¹⁷

Zemplén vármegye Alispánjától
2586/1945.

Községi Elöljáróságnak,
Erdőbénye

Az orosz katonai parancsnokság rendeletére múlt hó 31.-én kiadott felhívásomra – igen nagy késedelemmel – ma hat erdőbényei kőfaragómunkás érkezett Sátoraljaújhelybe az orosz hősi-emlékmű építéséhez. Nevezettek a munkahelyen kijelentették, hogy ők csak puhakő faragásban bírnak gyakorlattal. Mivel itt túlnyomó részben most már csak gránitkő munka lesz, az orosz katonai parancsnokság ragaszkodik ahhoz, hogy az ebben kellő jártassággal bíró erdőbényei szakmunkások ide haladéktalanul szintén kirendeltessenek, éspe dig: Lankovics József, Lang János, Pintér János, Halász Gábor, Kovácsik János, Kovács József, Trókusz Dániel, Marton András, Simon János, Mádi Kálmán és Gaál József bazaltkő szakmunkások.

A munka tartama 12–14 nap rendes óradíj mellett, elszállásolásról a város gondoskodik; egy napi étellel hozzon magával, további étellemezésről a város gondoskodik.

A ma érkezett kőfaragók azt panaszták a polgármesteri hivatalnál, hogy kirendelésük nem történt méltányosan. Kérik, hogy néhány nap múlva a felváltásukra: Jassó István, Balogh Bertalan, Gaál János, Gálliczki István, Kiss István szakmunkások rendeltesse ki ide. Ha panaszuk indokolt, elvárom, hogy azt sürgetően orvosolni fogja.

Figyelmeztetem a községi előljáróságot, hogy e rendeletet végrehajtásánál a legsürgősebben és legerélyesebben járjon el, mert az orosz katonai parancsnok a legkisebb mulasztást legszigorúbban megtorolja.

Sátoraljaújhely, 1945. évi június hó 4.-én.

Alispán

Az emlékmű építése egyébként április 17-én kezdődött és június 18-ig tartott. A kőfaragók összesen 2250 munkaórát dolgoztak az átadási-átvételi jegyzőkönyv szerint.

A kőfaragók közül többen részt vesznek a II. világháborúban. Itt kell megemlítenünk a nagyon tehetséges *Balázs Antal* nevét, aki a Donnál esett el. A háború után még az előbb említett kőfaragó iparosok mellett feltűnik néhány név, akik kőfaragással foglalkoznak, jobbára segédként: Gubányi Mihály, Lengyel János, Ország Károly, Szeleczi Gyula, Mercsák Bertalan, Farkas Lajos, Gaál Bertalan, Vámosi Pál. 1948-ban a kádárok számaránya ismét – közel hét évtized után – meghaladja a kőfaragókét Erdőbényén.

¹⁷ Kazinczy Ferenc Múzeum Adattára, Sátoraljaújhely.

Az 50-es évek második felétől azonban szinte kizárólagossá válik a műkő uralma a faragott kőmunkák fölött. A műkő készítésének munkafolyamata egyszerűbb, gazdaságosabb. A kőfaragásnak, mint mesterségnek (itt-ott művészetnek) akkor szakad véglegesen vége, amikor a mesterek érzelmileg sem kötődnek már a faragáshoz. Amikor az egyik jó nevű mester ezzel a kőfaragás gyászfeliratának is felfogható kijelentéssel él: „A műkő erősebb, masszívabb, szebb... A műkő mindig kő lesz, amíg a világ világ lesz.” Az egyik legnevezetesebb kőfaragómester leszármazottja (Jassó István budapesti mérnök) levelében (1990. aug. 22.) így fogalmaz a kőfaragás hagyományait kutató muzeológusoknak:¹⁸ „Örömmel veszem érdeklődésüket a nekem oly kedves kőfaragó szakma iránt. Ugyanakkor elszomorító is, mivel a múzeumi érdeklődés a szakma megszűnését is jelenti. Ez sajnos így is van...”.

18 Kazinczy Ferenc Múzeum Adattára, Sátoraljaújhely.